

Boek van de maand

Ja tegen Karl Barth?

H.J.C.C.J. Wilschut

De theoloog Karl Barth (1886-1968) blijkt nieuwe aandacht te trekken. Tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw speelde zijn denken een grote rol in het theologiseren. Al bleef hij een theoloog om wie je niet heen kunt, de laatste decennia van de twintigste eeuw nam de belangstelling voor zijn werk af. Daarin lijkt enige kentering te komen. Merkwaardig genoeg ook in kringen waar tot nu toe altijd grote weerstand tegen Barth was. Het boek van René Barkema, *Nee tegen Karl Barth? Een historisch-theologische terugblik* (ADChartasreeks 12, Barneveld 2007) is er een kenmerkend voorbeeld van.

Introductie

Het hier te bespreken boek is een omgewerkte doctoraalscriptie, verdedigd aan onze Theologische Universiteit te Kampen. Het gaat om een terugblik, die zowel historisch als theologisch van aard is. Barkema brengt in kaart hoe er binnen de GKv op de theologie van Barth gereageerd is. Daarbij overziet hij de periode van 1944 (Vrijmaking) tot aan 1961.

Overigens maakt Barkema een bredere start. Om te beginnen geeft hij een overzicht van de manier waarop er vanaf de Afscheiding van 1834 in Kampen getheologiseerd is. In dat kader komt ook het theologiseren in de sinds 1892 verenigde Gereformeerde Kerken summier aan de orde.

De theologie van K. Schilder krijgt een eigen hoofdstuk (hfdst. 2, 'Het erfgoed van Schilder'). In hoofdstuk 3 ('Over de grens') krijgen we informatie over de theologie van Karl Barth. In de Nederlandse situatie bleek Barth binnen de Nederlandse Hervormde Kerk bij theologen als Noordmans, Haitjema en Miskotte weerklank te vinden. Binnen de Gereformeerde Kerken in Nederland was het oordeel als regel negatief. In later tijd zou een verschuiving optreden bij G.C. Berkouwer, die aan de oppervlakte kwam in diens boek uit 1954, *De triomf der genade in de theologie van Karl Barth*.

In het vervolg van *Nee tegen Karl Barth?* worden enkele publicaties van C. Trimp over Barth uitgebreid besproken. Barkema kiest voor Trimp, omdat deze zich binnen de GKv het meest intensief en het meest systematisch met de theologie van Barth heeft beziggehouden. Deze keus is goed te verdedigen. Ook anderen binnen de GKv hebben zich over Barth uitgelaten: R.H. Bremmer, L. Doekes, J. Kamphuis. Maar de diepgravende analyses van Trimp springen eruit.

Het boek sluit af met een evaluerende terugblik. Een tweetal bijlagen werd toegevoegd (een lezing die C. Trimp in 1945 als student hield, en twee brieven uit 1954, één van Trimp aan J.G. Woelderink, één van Woelderink aan Trimp; dit n.a.v. Trimps boek *Tot een levendige troost Zijns volks*).

Rode draad

Er is in het boek van Barkema een herkenbare rode draad die steeds terugkomt. In mijn woorden gezegd: wat is de betekenis van de filosofie in de theologie? Barkema laat zien hoe

vanaf de Afscheiding de theologiebeoefening in Kampen gestempeld werd door een rechtstreeks beroep op de Schrift, de gereformeerde belijdenis en Calvijn. Voorbeelden hiervan zijn Helenius de Cock en Lucas Lindeboom (en in later tijd S. Greijdanus). Met de filosofie hadden ze niet zoveel op. Wijsheid van mensen kan de wijsheid van God niet vervangen. Geen speculatie!

Dat lag een slag anders bij Herman Bavinck. Niet dat deze de wijsheid van God inruilde voor de wijsheid van mensen. Tegelijk wilde Bavinck niet volstaan met een simpel beroep op de gereformeerde belijdenis. In zijn denken ging hij wijsgerige kwesties niet uit de weg. Wijsgerige methodes wees hij niet af. Moderne inzichten zijn ook voor de theologie van belang. Tegelijk merk je bij Bavinck een diep respect voor de normatieve betekenis van de Schrift als Woord van God. Bavinck was wel degelijk een *gereformeerd* theoloog. Dat had Barkema van mij meer mogen onderstrepen dan nu het geval is. Maar het moet gezegd, Bavinck staat positiever tegenover de bijdrage van de filosofie dan De Cock en Lindeboom.

Hier staat K. Schilder meer in de lijn van laatstgenoemden. Zeker, Schilder was filosofisch geschoold én belezen, Barkema wijst er meer dan eens op. Maar inderdaad merk je bij Schilder de nodige reserves ten aanzien van de filosofie en het speculatieve denken. Of Schilder er helemaal aan ontkomen is, mag met recht betwijfeld worden. In ieder geval was het wel zijn ‘Anliegen’ om overheersing van de theologie door de filosofie te voorkomen.

Terecht wijst Barkema erop dat voor Schilder de klaarbaarheid van de Schrift het beslissend uitgangspunt was. Vandaar zijn rechtstreeks beroep op de Schrift, en in het verlengde daarvan op de belijdenis en Calvijn. Dat rechtstreeks beroep blijkt ook uit het feit dat Schilder de belijdenis las vanuit haar *tekst* en niet vanuit de *bedoeling van de opstellers*. Dat lijkt mij principieel te verdedigen. Al heeft dit voordeel bij Schilders lezen van Calvijn ook een nadeel, zo voeg ik eraan toe: bij zijn *historische* interpretatie van Calvijn is meer dan eens een vraagteken te zetten.

Barkema merkt op dat Schilder zijn theologische motieven uitwerkte in confrontatie met het denken van K. Barth (p. 47). Op zichzelf genomen is die constatering juist. Schilders theologiseren is betrokken op de theologische en kerkelijke actualiteit van zijn tijd. Tegelijk mist hier iets in Barkema's tekening. Hoe begrijpelijk het ook is dat zijn boek moeilijk alle ins en outs van de door hem besproken theologen kan weergeven, hier is de tekening van Schilder te smal. De term ‘klaarbaarheid’ had Barkema al kunnen waarschuwen, van hoe grote betekenis ‘Assen 1926’ is geweest voor Schilders denken. Wij lezen de Schrift – Genesis 1 tot 3 voorop – naar haar klaarbare bedoeling. Wat tevens inhoudt dat we oog houden voor de gang van de *geschiedenis*. Er is een ‘staat der rechtheid’ geweest. Wie geen oog heeft voor de *paradijshistorie*, begrijpt ook niet wat de Schrift zegt over het *herstel* en de *vervulling* van het paradijs in en door Christus. In dit platte vlak is God met mensen op pad gegaan, het pad van zijn *verbond*. Dat moest wel botsen met Barth. In de confrontatie met Barth heeft Schilder zijn stellingname verdedigd en nader ontwikkeld. Maar deze werd niet pas door Barth opgeroepen.

Wat is de betekenis van de filosofie voor de theologie? Heb ik Barkema goed begrepen, dan is het antwoord op die vraag bepalend voor de afwijzing binnen de GKv – Schilder voorop en C. Trimp in zijn spoor – van het denken van Barth. Barth nam rond 1915 afscheid van de liberale theologie, waarin hij was opgeleid. In die theologie speelt het (verlichtings)denken van Kant een grote rol: er bestaat geen kennis van de dingen buiten het verstand van de mens om.

Waarheid en waarneembaarheid gaan samenvallen, met de mens als maat van alle dingen. Het is typerend voor de *moderniteit*.

Barths grote stelling is: er is alleen van God uit kennis van God. Beslissend is Gods openbaring, het werk van de Heilige Geest. Dat klinkt op het eerste gehoor bijbels en reformatorisch. Toch grijpt Barth niet rechtstreeks op de Schrift en het reformatorisch belijden terug. Ook al kun je niet zeggen dat Barths theologie een directe en bewuste reactie is op het denken van Kant, je merkt bij Barth wel hoezeer hij door Kant is heen gegaan. Ook voor Barth is er geen kennis van God van beneden uit mogelijk. Die kan alleen van bovenaf komen. Tegelijk blijft God de verborgen God! Als God blijft God vrij, zonder dat Hij Zich laat inkapselen in menselijke kaders. Gods openbaring blijft dan ook momentaan, krijgt geen blijvende plek hier beneden. Er kan bij de Schrift een moment van inspiratie zijn, het leidt niet tot duurzame ‘geïnspireerdheid’. Barth moest dan ook niet zoveel hebben van art. 2 NGB, van een openbaring van God in de natuur. Er is alleen openbaring van God in Jezus Christus. Je vindt dit grondpatroon in heel Barths theologiseren terug als het gaat om (het kennen van) God, de uitverkiezing, het geloof, de geschiedenis enz.

Ook bij de ‘latere’ Barth (er is bij Barth zeker een ontwikkeling in zijn denken) blijft dit grondpatroon spelen. Wat dat betreft vind ik Barkema’s formulering op p. 169 aanvechtbaar: ‘Barth was de theoloog die met het liberalisme heeft willen breken en opschoof naar de gereformeerde positie.’ Barkema concludeert dan ook dat Berkouwer dat in 1954 alsnog heeft ingezien: ‘Hij zag dat Barth van filosofische categorieën opgeschoven was naar het bijbelse spreken en de reflectie daarop in de kerkelijke traditie. Schilder daarentegen bleef Barth zien onder de aanvankelijke belichting’ (opnieuw p. 169). Met alle respect, ik waag hier een vraagteken te zetten. Ik wil niet ontkennen dat er bij de latere Barth meer bijbelse klanken te horen zijn. Maar het grondpatroon bleef hetzelfde. Beter kan ik mij dan ook vinden in de typering van Barkema op p. 168, dat het verschil tussen Schilder en Barth te plaatsen is op de kaart van de geschiedenis in het algemeen en de geschiedenis van de theologie en de filosofie in het bijzonder.

Kanttekeningen

Het valt niet mee om van Barkema’s boek een bespreking te geven die hem in alle opzichten recht doet. Ik kan hoogstens wat elementen aanduiden. Voor uitdiepen ontbreekt de ruimte. Bovendien moet dit verhaal ook leesbaar blijven voor niet theologisch/filosofisch geschoolde lezers. Wat dat betreft houdt deze bespreking iets onbevredigends. Ik maak de volgende kanttekeningen.

1. Er zijn om te beginnen over Barkema’s boek waarderende woorden te spreken. Het boek is helder geschreven en goed leesbaar. Er komen ingewikkelde vraagstukken op tafel. Barkema weet ze inzichtelijk te beschrijven. In dat opzicht blijkt hij goed boven de door hem beschreven stof te staan.
2. Met name van de bijdragen van C. Trimp aan het debat met K. Barth geeft Barkema een helder overzicht. Barkema typeert Trimp terecht als een leerling van K. Schilder. Ook de eigen bijdrage van Trimp (over de eenheid van het verkiezingsbesluit met de vrederaad: het verkiezingsbesluit staat niet los van Christus) krijgt goede aandacht. Barkema heeft gelijk, wanneer hij bij Trimp als leerling de stem van K. Schilder herkent. Tegelijk had m.i. meer gezegd kunnen worden over de zelfstandigheid van deze leerling. Er is toch echt wel meer aan de hand dat hij de erfenis van Schilder waardeert ‘afgezien van een enkel

punt' (p. 172). Trimps publicaties hebben een eigen gewicht. Hij heeft met zijn eigen bijdrage over verkiezing/vrederaad en met zijn uitleg over het 'Boek des levens' in *Tot een levendige troost* de discussie wezenlijk verder gebracht.

3. J. Douma heeft in zijn bespreking van Barkema's boek in *De Reformatie* van 19 januari 2008 de eigen evaluatie van Barkema wetenschappelijk onder de maat genoemd. De wegen van Barth en de gereformeerden zouden (volgens Barkema) veel meer parallel lopen dan binnen de vrijgemaakt-gereformeerde traditie erkend wordt. Douma mist hiervoor de onderbouwing. De argumenten ontbreken. Voor een groot deel kan ik deze kritiek bijvallen. Al denk ik dat deze kritiek meer expliciet gemaakt moet worden dan Douma gedaan heeft. Want ik heb zo het vermoeden dat Barkema niet één twee drie door Douma's kritiek overtuigd is. Het zou mij niet verbazen, wanneer hij zou zeggen: ik heb wel degelijk een beoordelingsmaatstaf gegeven. Het gaat om de manier, waarop Schilder/Trimp enerzijds en Barth anderzijds met de filosofie en de moderniteit omspringen! Barth heeft meer oog voor de culturele en historische context waarbinnen theologie bedreven wordt en ook bedreven moet worden. Terwijl binnen gereformeerde kring alle aandacht uitging naar de Bijbel en de belijdenis en de normativiteit ervan (p. 168).
4. Dit blijkt voor Barkema de beoordelingsnorm zowel voor Schilder als voor Barth. Schilder pareerde de vragen van de verlichting (p. 58), Barth leerde ze stellen (p. 71). Bij beide omschrijvingen zijn vragen te stellen. 'Pareren' lijkt me voor Schilder een te smal woord. Op zijn manier ging ook hij door de moderniteit heen. Ik ontken dat Schilder de confrontatie met de seculariserende wereld niet is aangegaan (p. 58). Denk alleen al eens aan Schilders omgang met de moderne literatuur. Ook hij kon niet om het echec van de Eerste Wereldoorlog heen. Zijn teruggrijpen op de Schrift, de belijdenis en Calvijn was m.i. niet bedoeld om de vragen van de moderniteit te neutraliseren ('pareren'), maar om die vragen (eigentijds) te beantwoorden. Inderdaad vanuit een diepe eerbied voor de Schrift, als het gegeven Woord van God, waardoor er (verbonds)omgang tussen God en mens op aarde mogelijk is. Anderzijds deed Barth meer dan alleen maar de vragen stellen. De antwoorden van de moderniteit gingen mede zijn antwoorden beïnvloeden – ten koste van de Schrift en het reformatorisch belijden. Voor Barkema zit kennelijk hier het sympathiepunt voor Barth. *Alleen, juist hier – want hier zit in feite het hele verhaal op vast – had van hem een nadere onderbouwing en argumentatie verwacht mogen worden.* In die zin zou ik Douma's kritiek willen aanscherpen. In dit opzicht gaat de situatietekening mank én ontbreekt een inhoudelijke confrontatie met Schilder en Trimp. Beiden hebben zich grondig in Barth verdiept. Ze hebben met argumenten het filosofisch karakter van Barths grondpatroon aangewezen en afgewezen, ook toen Barth dit in meer bijbelse termen verpakte. Wie meent het beter te weten, moet zich dan ook verantwoorden.
5. Nu kun je zeggen dat dit wat veel gevraagd is voor een doctoraalscriptie of voor een uitwerking ervan in boekvorm. Akkoord. Maar onthoud je dan van eigen beoordelende conclusies. Nú wordt er toch wel heel wat gezegd. Terwijl de kwestie dan ook meer argumentatie verlangt. Ik beschouw dat als een gemiste kans. Want op zichzelf lijkt mij het debat over de betekenis van Kant en het verlichtingsdenken voor gereformeerd theologiseren nog niet uitgekristalliseerd. Kortom, niet alleen de conclusies van Barkema, maar ook de zaak in kwestie is meer inhoudelijke bespreking waard.

Barth: ja of nee?

Is Barth – al is het op enige afstand – een medestander of is hij juist een tegenstander en ketter? Binnen de vrijgemaakt-gereformeerde traditie klonk hier het ‘Nee’. In z’n algemeenheid geldt dit binnen de orthodox-gereformeerde traditie. Je kunt best van Barth dingen leren. In het spoor van Barth spreekt J. van Genderen over de volkomenheden van God (*Beknopte gereformeerde dogmatiek*, Kampen 1992, p. 163; tegelijk neemt Van Genderen afstand van de manier waarop Barth die volkomenheden indeelt, p. 164). Ook in dogmahistorisch opzicht is er van Barth te leren. Al blijft het bij de dogmahistorische partijen in Barths *Kirchliche Dogmatik* oppassen. Ook Barths beroep op Calvijn – om maar eens iets te noemen – is lang niet altijd echt koosjer.

Maar – vanuit gereformeerd gezichtspunt overweegt het ‘Nee’. M.i. terecht hebben Schilder en Trimp onderkend dat het grondpatroon van Barth zich niet verdraagt met het gereformeerd belijden. Wat dat betreft ben ik blij wanneer B. Kamphuis in het *Reformatorisch Dagblad* van 16 januari 2008 opmerkt, dat in Kampen Barth dan wel niet langer gelezen wordt als een afvallige gereformeerde – toch keert bij het lezen van Barth veel van de kritiepunten van Schilder en Trimp terug. Jammer dat dit dan bij Barkema niet echt is terug te vinden. Over de meer positieve benadering van Barth zou nog eens doorgesproken moeten worden. Al keert Barth zich tegen een liberale theologie, de manier waarop hij dat gedaan heeft, brengt hem m.i. nog niet in de nabijheid van het gereformeerde kamp.

Bij Barkema zie je de balans naar een voorzichtig ‘Ja’ overhellen. Jawel, ook Barkema heeft zijn kritiek op Barth, waarbij hij zich aansluit bij C. Trimp (zie p. 156). Maar het is duidelijk: Barkema voelt zich aangesproken door Barths omgang met de moderniteit. Zoals hij zich ook aansluit bij de manier waarop Barth de Heilige Geest ter sprake brengt. Dankzij het werk van de Geest mag de mens leven in Gods nabijheid, wat altijd een groot geheimenis blijft. ‘Alleen daarom al is de theologie van Karl Barth niet met een afwijzend ‘nee’ te beantwoorden’, sluit Barkema zijn terugblik af (p. 175).

Hoezeer Barkema gegrepen is door Barth, blijkt ook uit een artikel in het blad *Radix*, 33e jaargang, nr. 1 (2007): ‘Een vak vol schoonheid en vreugde. Over de theologie en de Kirchliche Dogmatik van Karl Barth’ (p. 68-79). In Barkema’s boek heet het voorzichtig, dat in de theologie Karl Barth door velen beschouwd wordt als de kerkvader van de twintigste eeuw (p. 9). In het artikel in *Radix* blijkt ook Barkema zélf bij die velen te horen: ‘Karl Barth (1886-1968) was de kerkvader van de twintigste eeuw. Hij had oog voor de schoonheid en heeft krachtig antwoord gegeven op de Verlichting’ (p. 69). Ook in het artikel is de bewondering niet kritiekloos (p. 73). Maar bewonderd wordt er terdege! Barkema leest een ‘schone passage’ uit de *KD* (over de Godsleer). In deze waardering voor Barth gaan boek en artikel hand in hand. Het citaat van Barth waarmee het boekje opent (p. 7), vind je terug aan het eind van het artikel (p. 79). Ja tegen Karl Barth? Met hoeveel mitsen en maren ook omgeven, ik hoor bij Barkema dit ‘Ja’. Ik kan het moeilijk plaatsen bij een gereformeerd theoloog en even moeilijk rijmen met de gereformeerde belijdenis.

Misverstand

Heeft Barkema Barth wel helemaal goed begrepen? Ik meen dat hij te argeloos redeneert, wanneer het gaat om Barths spreken over Schrift en Geest. Bij Barth is de verbinding tussen de Schrift en Gods Woord indirect. De Geest moet de Schrift tot Gods Woord maken. Daarmee komen de directe normativiteit en duidelijkheid van de Schrift onder druk te staan.

De Schrift is niet Gods Woord, maar wórdt het door de Geest. Er is inspiratie (als actuele daad van God), geen geïnspireerdheid als blijvende eigenschap van de Schrift.

Het gaat op de laatste bladzijde van Barkema's terugblik wonderlijk door elkaar heen lopen (p. 175): 'Gods weg en wil zijn niet één op één van de bladzijden van de Schrift af te lezen. ... Op dit punt komt Barth dichterbij in de buurt van de Heidelbergse Catechismus: dat Jezus redder en heer is, is niet primair of niet allen bekend uit de duidelijke Schrift, maar is de mens bekend "door het heilig evangelie ..."' In de volgende regel is de cursivering van mij: *'In de verwoording van het Evangelie heeft de heilige Geest zijn inspirerend werk gedaan, bij de lezing en verwerking ervan doet de Geest het werk dat terecht getypeerd mag worden als Verlichting met een hoofdletter V.'* Deze weergave lijkt mij een misvatting van Barths positie. Alsof ook volgens Barth de Schrift door de Heilige Geest geïnspireerd zou zijn. Om die Schrift vervolgens door zijn verlichtend werk in mensenharten toe te passen. Was het maar waar dat Barth dat zei! Helaas. Wat Barth 'inspiratie' noemt, is wezenlijk wat anders dan wat gereformeerden 'illuminatie' noemen (verlichting door de Geest). Pas door de Geest wórdt de Schrift tot Woord van God, volgens Barth. Dan pas klinkt het spreken van God en kan de Schrift als Woord van God gehoord worden. Dat is echt iets anders dan de verlichting door de Geest. Had Barkema dat beseft, dan had hij het evangelie en de Schrift niet tegen elkaar uitgespeeld. Al zijn evangelie en Schrift te onderscheiden, ze zijn niet te scheiden. Ik zou Ursinus wel eens willen horen over dit gebruik van antw. 19 HC...

N.a.v. René Barkema,
Nee tegen Karl Barth? Een historisch-theologische terugblik (ADChartasreeks nr. 12), De Vuurbaak, Barneveld, 2007. ISBN 978 90 5560 381 7. 205 pag. Prijs: €15,90